

Рецензії

КАТАЛОГ НАЙБІЛЬШОЇ КОЛЕКЦІЇ ЕКСЛІБРИСУ В УКРАЇНІ

Микола МУШИНКА
доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України,
іноземний член НАН України
(Пряшів, Словаччина)

**Український книжковий знак
XIX—XX століть. Каталог колекції
Степана Давимуки. Упорядник і автор
вступної частини Лариса Купчинська.
Вид. Львівська національна наукова
бібліотека України імені В. Стефаника.
Т. I—III. Львів, 2017. 1940 с. 29 x 21,5 см.
ISBN 978-966-02-8360-02**

Директор Інституту народознавства НАН України Степан Павлюк дає Степану Давимуці таку характеристику: «Економіст, політичний діяч, професор, народний депутат України, голова Львівського облвиконкому, начальник регіонального відділу Фонду держмайна України Львівської області, один із засновників та член Великої Ради Народного руху України» (Енциклопедія Сучасної України. Т. 7. Київ, 2007. С. 169). (Роки займання зазначених посад та функцій не наводимо).

У характеристиці не сказано, що Степан Давимука є творцем найбільшої в Україні колекції екслібрисів. У 2014 році він подарував свою колекцію Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. І саме ця колекція, фахово опрацьована Ларисою Купчинською, є змістом тритомного видання.

Наскільки мені відомо, цей тритомник був дарований С. Давимукою багатьом бібліотекам світу, однак на книжковий ринок він не потрапив. Тому вважаю за доцільне ґрунтовніше познайомити з ним громадськість посередництвом поширеної рецензії.

Перший том каталогу відкривається передмовою, після якої слідує ґрунтовна розвідка Л. Купчинської у п'ятьох розділах (с. 18—222), яка є найповнішим в українській науці дослідженням історії книжкового знаку.

Про науковий приступ Л. Купчинської до обраної теми свідчить факт, що вона на 220 сторінках своєї праці посилається на понад 800 архівних та публікованих джерел.

У першому розділі — «Український книжковий знак як об'єкт наукового дослідження (с. 17—42) вона дає пояснення терміну «екслібрис» (тотожному з терміном «книжковий знак»), вважаючи його жанром графіки. Тут же вона звертає увагу на багатопланове тлумачення цього терміну; «Екслібрис — один із основних, часто єдиний інформаційний матеріал для вивчення історії і складу приватних і публічних бібліотек. Він дає змогу визначити приналежність книжки чи збірки, дослідити еволюцію її формування, зберегає відомості про соціальний і професійний статус власника, його захоплення і ротацію книжок у збірках» (с. 18).

Появу перших досліджень екслібрисів в Україні авторка відносить на злам XIX—XX століть. Правда, тоді (та й далеко пізніше) польські та російські дослідники екслібриси українських художників приписували своїм культурам. На захист українського екслібрису стали письменники Іван Франко, Георгій Нарбут,

зосереджені навколо Українського наукового інституту книгознавства, заснованого у Львові 1922 року з ініціативи Івана Крип'якевича, який з успіхом заохочував художників до творення екслібрисів. Великим прихильником екслібрису був Іларіон Свенціцький та, зокрема, Павло Ковжун, співініціатор заснування «Гуртка діячів українського мистецтва», члени якого виставляли свої екслібриси на численних виставках. Для тієї ж мети організував Ковжун участь українських екслібрисистів у Виставі Словянського Екслібрису у Львові (1930). У 1932 році почав виходити журнал «Екслібрис», пізніше «Українська книга».

Друга світова війна та перші післявоєнні роки припинили розвиток екслібрису, до відновлення якого дійшло щойно в 60-х роках, коли почали з'являтися статті про цей книжковий знак. Однак цей вид графіки в Україні і надалі залишався на периферії зацікавлення книгознавців. Зате він знайшов глибоку підтримку в українській еміграції на Заході (Микола Кузьмович, Володимир Попович, Тирс Венгрінович, Мирон Левицький, Петро Мегика, зокрема, Яків Гніздовський і десятки інших).

«З кожним роком, — пише авторка, — український екслібрис набував (на Заході) дедалі більшого розголосу. Широкий розголос отримало видання «Книжковий знак шестидесятників» (Нью-Йорк, 1972. 304 с.: іл.). Готуючи його Микола Мушинка (псевдо. — Микола Вірук) зосередив увагу на молодій генерації митців і на зразках, характерних для творчості шестидесятників» (с. 35). Посилання на цю книжку є на багатьох місцях вступної розвідки Л. Купчинської.

Новим сплеском досліджень і популяризації книжкових знаків Л. Купчинська вважає 1980—90 роки, коли в Україні організовувалося багато тематичних виставок екслібрисів з каталогами (Ольга Лагутенко, Дарія Зельська Даревич, Олександр Федорук, Дмитро Степовик та інших).

У кінці розділу авторка виділяє два напрями в дослідженні сучасного українського екслібрису: 1. Як невід'ємна частина книгознавства. 2. На першому місці — особа книголюба.

Другий розділ — *Особливості мистецького процесу в Україні у XIX—XX століттях*» (с. 43—95) розглядає український екслібрис на фоні європейського, зокрема великобританського, французького та німецького, де працювали книголюби-

професіонали, твори яких вплинули і на розвиток українського екслібрису.

Масове відродження української культури розпочалося вже 1917 року, коли виникло кілька українських видавництв, газет і журналів, театрів, музеїв і навіть Академія мистецтв, в якій виникла школа Г. Нарбути, що відродила український екслібрис на національній основі.

Майстерню монументального живопису в Академії очолював Михайло Бойчук, у якого теж була своя «школа». Українське мистецтво, включаючи екслібрис, розвивалося в боротьбі з російською більшовицькою ідеологією. У цій боротьбі М. Бойчук досяг незаперечних успіхів, зокрема в галузі українського шкільництва та культури.

У 1923 році була заснована Асоціація художників Червоної України (АХЧУ), в 1925 — Асоціація революційного мистецтва України (АРМУ). Ці дві організації (разом з десятками інших) зіграли колосальну роль в утвердженні в життя гасла «більшовицької українізації» України.

Правда, вже в середині 20-х років виникли спроби комуністичних органів приборкати національний рух в Україні, кульмінацією якого були 30-ті роки, позначені масовим терором проти української творчої інтелігенції.

Та і в тих несприятливих умовах у першій половині 30-х років українське мистецтво не здавало свої позиції, представляючи себе на численних художніх виставках. Кінець «більшовицької українізації» поставила промова Сталіна на пленумі ЦК ВКП (б) у березні 1937 року, що стало початком масового терору, жертвою якого стали мільйони українців.

На початку Другої світової війни до складу СРСР була приєднана Західна Україна, в якій нова більшовицька влада ліквідувала демократичні установи та організації і запровадила свої закони, побудовані на «керівній ролі Комуністичної партії», принципах «диктатури пролетаріату». Ця «диктатура» панувала й у перші післявоєнні роки, а до певної міри вона закінчилася смертю Сталіна 1953 року, яка стала початком реабілітації жертв культу особи Сталіна, включаючи репресованих художників.

У другій половині 50—60-х роках майже в кожному більшому місті України більш-менш стихійно виникають «школи» авангардного образотворчого мистецтва, які принципово негували соціалістичний реалізм як єдиний творчий метод у мистецтві. Саме їм Л. Купчинська приділяє посилену увагу, розглядаючи такі організації, як Клуб творчої молоді «Сучасник» (під керівництвом Леся Танюка), Аматорський історико-культурний клуб ім. П. Запорожця, Клуб авангардистів в Ужгороді. Вони організували т. зв. квартирні виставки, на яких часто домінував екслібрис, як найменший жанр графіки. За їх роботою однак уважно стежила радянська влада (КГБ).

У серпні-вересні 1965 року в багатьох містах України розпочалися арешти творців нонконформістського мистецтва. *«Усупереч логіці — констатує авторка, — репресії 1960—1970-х рр. [...] сприяли прогресові руху опору»... Український нонконформізм 1950—1980-х рр., будучи закоріненим у русі опору, широко розгорнувся завдяки лібералізації політичного режиму. Післясталінське культурне відродження, яке включало відбудову і розбудову різних сфер діяльності українців, а з часом набуло політичних домагань, стало ґрунтом для проголошення в 1991 р. державної незалежності України»* (с. 93—95).

Третій розділ — *Образність українського книжкового знаку* (с. 96—155) призначений аналізу екслібрисів рецензованої колекції. Найчастішим мотивом художників — авторів екслібрисів є образ книги, часто поповнюваний іншими атрибутами, наприклад, біблійним Деревом життя, що росло в Едемському саду (символ Раю); пальмовою гілкою (атрибут слави); Пегасом — крилатим конем; пером і чорнильницею; свічкою (уособлення божественного світла); оголеною жінкою (символ чесноти і невинності); колоссям пшениці (символ родючості) тощо.

Крім книги, в екслібрисах кількох українських художників присутній образ першодрукаря Івана Федоревича та історії розвитку книжки, екслібриси окремим бібліотекам — громадським і приватним, а теж образи «Юрія Змієборця», «Козака Мамає» та «Козака і дівчини біля криниці». Останні три мають спільну сюжетну основу: образи воїна, воїна-козака і коня, інколи і дівчини. В екслібрисах, призначених козацтву, інколи трапляються портретні зображення визначних діячів Запорозької Січі, зокрема образ Богдана Хмельницького. Рідше, але все ж таки у книжкових знаках присутні такі гетьмани, як П. Конашевич-Сагайдачний, П. Дорошенко та кошові отамани І. Сірко і С. Наливайко.

Доволі велику групу екслібрисів становлять ті, в яких переважають елементи народної творчості та виробу декоративно-прикладного мистецтва, зокрема дерев'яні: хатне обладнання, меблі, посуд, начиння, предмети господарського призначення, транспортні засоби, культові й обрядові предмети. Частим мотивом в екслібрисах є українська вишивка (геометрична, рослинна та зооморфна), писанки та дитячі іграшки.

Доволі поширеними в екслібрисах українських художників є образи міст, найчастіше Києва та замків і фортець України. З діячів української культури, найчастіше зображуваних на екслібрисах, слід відзначити Тараса Шевченка та Івана Франка. Першому, за підрахунками авторки, присвячено біля тисячі відомих екслібрисів, другому — двісті. 145 відомих екслібрисів присвячено членам «Руської трійці» (Маріану Шашкевичу, Івану Вагилевичу та Якову Головацькому), 30 — Василю Стефанику. Меншою кількістю екслібрисів в монографії Л. Купчинської представлені Іван Котляревський, Григорій Сковорода, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок, Осип Маковей, Олекса Новаківський, Петро Загребельний, Сидор Воробкевич, Григорій Квітка-Основ'яненко, Осип Маковей, Архип Тесленко, Юрій Федькович, Марко Черемшина, Леся Українки та ін.

Л. Купчинська не оминула ні відображення в екслібрисах визначних ювілеїв радянської доби. Це — образи серпа, молота та зірок в екслібрисах післявоєнного періоду, тема колгоспу, олімпійських ігор та, зокрема, образу Леніна, який фігурує і на значній кількості публікованих у каталозі творів.

Вступна розвідка Лариси Купчинської закінчується четвертим, найважливішим, розділом — *Степан Давимука і його колекція* (с. 156—222), який ми розглянемо ґрунтовніше.

Творець колекції народився 8 лютого 1947 року в містечку Чернелиця на Покутті в сім'ї службовців — нащадків козаків Запорізької Січі, що після її ліквідації поселилися в долині Дністра. Ще в дитинстві він почав колекціонувати: спочатку сірникові коробки, пізніше — поштові марки. Перший екслібрис він придбав 1964 році, і з того часу цей вид мистецтва став у нього домінуючим. Після закінчення Чернелицької середньої школи із золотою медаллю переможець кількох олімпіад з математики і фізики С. Давимука поступив одночасно у два львівські вузи: на механічно-математичний факультет Університету ім. Івана Франка та на факультет автоматики Політехнічного інституту зі спеціалізацією «Математичні та лічильно-розрахункові прилади і пристрої». На другому факультеті його обрали головою студентського наукового товариства, яке зіграло важливу роль в українізації вищої освіти у Львові. І цей факультет він закінчив з відзнакою, поступивши після закінчення на роботу у Львівський політехнічний інститут.

Влітку 1969 року він одружився зі своєю землячкою з Чернелиці Марією Ящук, тоді студенткою Івано-Франківського медичного інституту, пізніше — лікаркою. У 1976—1990 роках С. Давимука був провідним конструктором проектування львівського заводу «Мікроприлад». За ті роки опублікував близько 70 наукових праць, мав патентовано 22 винаходи. Ряд з них було випроваджено у виробництво. У 1987 році він захистив кандидатську дисертацію з електровиміральної техніки. Одночасно брав активну участь у політично-громадському житті Львова.

Був співзасновником Товариства української мови ім. Т. Шевченка і разом з В. Чорноволом, М. Косівим, Р. Лубківським, Б. Горинем та іншими входив до його Ради, яка восени 1988 року ініціювала створення першого львівського осередку Народно-го Руху України (НРУ).

У 1989 році він став членом Великої Ради Руху 16 квітня 1990 року — головою облвиконкому Львівської обласної Ради народних депутатів, а у 2001—2007 роках — членом Центрального проводу НРУ, 1992—1994 — представником Президента України у Львівській області, 1994—2003 — начальником регіонального відділення Фонду державного майна України у Львівській області. На кожний з цих посад він виконував величезну роботу, яка знайшла резонанс і за межами Львівської області.

У 2015 році С. Давимука став народним депутатом Верховної Ради України та кількакратним головою підкомітету з національних питань і захисту військовослужбовців, головою підкомітету з економічної безпеки (2006—2007), заступником голови Комітету з питань науки та освіти (2007—2012), автором 42 законопроектів, з яких чинності набрали 17.

Політична діяльність не стала йому на заваді науковій. У 1998 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Теоретико-методологічні аспекти приватизації і механізації в Україні». Кількість його наукових публікацій після кандидатської дисертації зростає до понад 180, в тому числі десять книжок (до 2016 року).

Вступна розвідка Л. Купчинської закінчується списком рукописних джерел та літератури (с. 185—220; 755 позицій!).

Незважаючи на високе завантаження, спілкуючись з львівськими художниками, а посередництвом них — поповнюючи свою колекцію екслібрисів все новими й новими творами, екслібрис «чи не єдиний найвільніший жанр не тільки у графіці, а й у образотворчому мистецтві загалом» повною мірою захопив його увагу (с. 170). Уже в 1984 році С. Давимука був співзасновником клубу *Екслібрис*» при міському Товаристві книголюбів.

Колекція екслібрисів С. Давимуки, заснована 1964 року, завдяки його знайомствам з художниками і колекціонерами різних країн постійно зростала. Через 50 років — 2014 року — вона досягла 12342 одиниці. Знаючи її вагу для української культури, С. Давимука зробив благородний вчинок — подарував її Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, де вона була науково опрацьована Ларисою Купчинською й опублікована у трьох об'ємних томах.

Каталог, що охоплює 12342 екслібрисів близько 900 осіб, побудований за алфавітом цих осіб, переважно художників різних країн. На кожного автора подані роки життя та країну проживання. Якщо художник невідомий, тут же зазначено: «Інформацію про художника не виявлено». Найбільшу частину довідки становить список літератури про художника та список виконаних ним творів, що входять у колекцію. Каталог багато ілюстрований. У трьох його томах поміщено 3000 екслібрисів в оригінальній величині. Їх опис, разом з рештою 9342 творами, поданий в текстових частинах.

«Покажчик власників книжкових знаків» поданий у третьому томі (с. 599—670).